

Az abaúji Pusztafalu ő-zése

1. Pusztafalu egykor Abaúj megye füzéri, ma Borsod-Abaúj-Zemplén megye sátoraljaújhelyi járásához tartozik. Sátoraljaújhelytől kissé északnyugatra fekszik, mintegy huszonöt km-re, hegyektől körülvelt völgykatlanban.

Vasútállomása nincs. Öt kilométernyire terül el Füzérkomlóstól, a Sátoraljaújhely felől vezető keskeny nyomtávú vasút végállomásától. Lakói a jelentékeny távolság miatt nehezebben tudnak város (Sátoraljaújhely) közelébe férkőzni, mint a közelebb fekvő ő-ző falvak lakói (pl. Füzérradvány, Kovácsvágás, Vilyvitány). Talán éppen ezért nyelvjárási sajátosságok tekintetében konzervatívabbnak látszik azoknál.

A faluhoz tartozó terület kb. 1150 katasztrális hold, lakóinak száma a hétszázat sem éri el. Magyarok lakta település. Az idegen ajkúak száma régebben is jelentéktelen volt (vö. BALOGH: A népfajok Magyarországon. Bp., 1902. 525).

Foglalkozásuk a földművelés, bár a nagyrészt hegyoldalon elhelyezkedő föld gyenge minőségű, a meredek lejtőkön viharalkalmával lezúduló víz pedig jelentős károkat okoz (l. TAGÁN GALIMDZSÁN: Pusztafalu gazdálkodása Népr. Ért. XXXI, 142). Lakói nagyon gyakran erdei munkát is vállalnak.

Piacra és vásárra Sátoraljaújhelybe járnak, ahol egyfajta köznyelvi hatás éri nyelvüket. A községnek mind ez ideig nincs villanya, tehát a rádió sem tud hatni nyelvükre jelentős mértékben. Kulturális rendezvényeiket maguk szervezik, kivéve a hónaponkénti vándormozi-előadást.

2. Pusztafalu nyelvéről szinte semmit sem tudtunk, sőt az abaúji nyelvjárásra vonatkozó ismereteink is nagyon hiányosak. Mindeddig csak SZEMKŐ A.: Egy abaújmegyei őz nyelvjárás (Hangtani és alaktani vázlat) c. fontos, de rövid ismertetése jelent meg (NyT. XXXIII, 10—24 és NyF. XIII, 32—46), valamint IMRE SAMU—KÁLMÁN BÉLA csehszlovákiai nyelvatlaszgyűjtésének eredményeként egy szógyűjtemény, amely néhány általános megjegyzést is tartalmaz az abaúji nyelvterületen elhelyezkedő kutatópontok nyelvére vonatkozólag (MNy. LI, 503—11; MNyj. IV, 173—99). Szükség van tehát arra, hogy az Abaúj megyei nyelvjárásra jellemző nyelvi sajátosságokat megvizsgáljuk. Ezért tűztem ki magam elé, hogy a pusztafalusi nyelvjárásra legjellemzőbb hangtani jelenséget, az ő-zést feldolgozom.

3. Földművesektől és háziasszonyoktól gyűjtöttem. Adataimat H. Hutkai András 59, és Szécsi Ferenc 32 éves földműves, Czók Istvánné, Molnár Józsefné, özv. Hutkai Istvánné háztartásbeliek és mások szolgáltatták, akik alkalomadtán maguk is végeznek paraszti munkát. Anyagom jórésztet kérdéssel, kisebb részét passzív megfigyeléssel gyűjtöttem. Az elmúlt években többször huzamosabb időt (1954, 1956, 1957 nyarán; 1957 őszén több és

1958 telén néhány, valamint alkalmanként egy-két napot) töltöttem a községben. Felkerestem más ő-ző falvakat is, hogy alaposabban megismerjem az abaúji nyelvjárást. Gyűjtöttem Füzérradványban, Vilyvitányban, Nagybózsván, Kovácsvágáson. Ő-zés tekintetében mindezek a községek Pusztafalu nyelvéhez hasonlók. Főként nem-első szótagban és suffixumok előtt ő-znek. Pl. Füzérradvány: *szöm, szömbe, szömtelen; embör, gyermek, lélok, epör, címör, zszindőj, menyök, lépött, szeretöm, tépöd, szövetközvet, péntökön, mekög, sziszög, hegyös, édös, hegyöz, szüretöl, petrözsejmöt* stb. Vilyvitány: *szöm, lössz, vödd, szöd, föld, embör, pöhöj, zszindőj, gépöl, cseröz, vérös, lehetött, ehöz, ezön, ülhessön, kévéköt, erdönköt* stb. Nagybózsva: *szöm, csöpp, föld, föld, höntös, epör, kendör, péntök, kesköny, tengőj, ismeröm, neköm, temetésön, küllököt, görbeségöt, mejiköt, emléköznek, régön* stb. Kovácsvágás: *szöm, pöhöj, epör, köllött, kendör, péntök, kesköny, tengőj, éhös, édös, ingöd, brekög, petyög, recsög, törékony* stb.

Mindezen községek közül talán Pusztafalu nyelve tekinthető a legarchaikusabbnak, bár történeti anyag hiányában ezt határozottan nem állíthatjuk. Az Abaúj vármegyére vonatkozó iratok, emlékek értesülésem szerint Kassán (az egykori megyeszékhelyen) nyugszanak.

4. A pusztafalusi ő hang.

Tudvalevő, hogy az abaúji nyelvszigetre jellemző az ő hang fokozott megterhelése. SZEMKŐ azt írja, hogy „e vidék valóságos nyelvsziget, még pedig özö . . . A falvak, melyekben e nyelvjárás sajátosságait észleltem, a következők: Nagy-Szaláncz, Kis-Szaláncz, Rákos, Garbócz-Bogdány, Györke, Pető-Szinnye, Bód”. (NyF. XIII, 32) Ide sorolható még megfigyelésem szerint a határon inneni községek közül a már fentebb is említett Kovácsvágás, Vilyvitány, Füzérradvány, Nagybózsva, Pusztafalu, s minden bizonnyal Kisbózsva, Füzér és Füzérkajata is. Egyelőre nem tudjuk pontosan körvonalazni az abaúji ő-ző sziget kiterjedését, de a későbbiek során, amennyiben lehetőségem lesz a határon túl is gyűjteni, ez sem fog elmaradni.

SZEMKŐ megjegyzi, hogy az általa gyűjtött községekben „Az özés nem oly általános, mint pl. a szeged-vidékiben” (i. h.). E hangtani jelenség Pusztafalu nyelvére is jellemző. Ilyen szavak, mint *szöm, bėjög, zszindőj, nézők, csípөгet, férhöz, csipeköd* stb. arról győznek meg bennünket, hogy főként nem-hangszúlyos szótagban, végződés előtt, vagy végzésekben van elterjedve.

Meg kell jegyeznünk, hogy nem érthetünk egyet SZEMKŐnek azzal a kijelentésével, hogy „A rövid . . . ő ejtésében se találtam semmi különöset” (i. h. 33). Ugyanis Pusztafalu, de a többi abaúji ő-ző község nyelvében is megfigyelhető egy olyasfajta hang, melyről PÉTER L. azt mondja „szembetalálkoztam . . . a »sajátos alföldi ő-hang« problémájával, s . . . hajlok arra, hogy valami, pontosabban egyelőre meghatározhatatlan fonetikai eltérés van a két szóbanforgó hang [a *szörzött* és *öröm* ő-hangjai] között, talán olyasmi, mint a szakadati ő hang, de sem a köznyelvi ő-höz, sem a szakadatihoz való viszonya nem ismeretes előttem”. (PÉTER L.: Az ő-zés kérdéséhez MNyj. I, 123.)

Úgy látjuk, hogy fenti részben egy labiális, középső nyelvállású (köznyelvben is élő) hang és egy ettől valamivel „gyengébben labializált”, nyíltabb ő hang különbségére, tehát az ő hang kétféle (ő és ő vagy talán ő és ő) realizációjára gondol PÉTER LÁSZLÓ (i. h.). E jelenség még érdekesebbé válik, mivel ugyanezt a hangot egymástól távol eső és valószínűleg különböző

gócából kiinduló *ö-ző* területen is megtaláljuk, nevezetesen a füzéri, közelebbről a pusztafalusi nyelvjárásban. Itt ugyanis a rendes köznyelvi labiális *ö* hang mellett megfigyelhető egy „gyengébben labializált”, tehát kissé illabiálisabb *ö* (melyet *ö* vagy *ë*-vel jelöltem). Pl. *szöm, tősz, kimént* 'ging aus', *lekszëbb, kërësztl, pëntök, lécöt, mëgadik, lepödö* stb.¹

SZEMKÖNEK az abaúji nyelvjárásban élő *ö* hanggal kapcsolatos előbb idézett megjegyzését tehát helyesbíteniünk lehet Pusztafalu, de a Magyarországon elterülő abaúji *ö-ző* községek nyelvére vonatkoztatva is, mivel ezekben a köznyelvi labiális *ö* hang mellett található egy kevésbé labializált *ö* és egy *ë* hang is.

Az természetesen más kérdés, hogy e hangok nem fonémák, hanem az *ö* hangnak (vagy esetleg az *ë*-nek) a variánsai. Ez nem jelentheti azt, mondjuk PÉTER L.-val egyetértve, hogy a kétfajta *ö* megkülönböztetésének és lejegyzésének „nincs semmi alapja”.

5. Mielőtt rátérnék az adatok bemutatására, megemlítem, hogy a PÉTER L. adta adatösszeállítás (MNyj. I, 125—33) mellett, amely egyébként lényegében nem kifogásolható, figyelmet érdemel DEME L. adatfeldolgozó módszerjavaslata (Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái. Budapest, 1956. 109) is. DEME, szemben PÉTER L.-val, nem választja külön a két- és többtagú tőszavak *ö-zését*. Véleményünk szerint helyesen, ugyanis a kétfajta (erősebb és gyengébb) *ö-zést* figyelembe véve, csupán az a lényeges, hogy hangsúlyos vagy hangsúlytalan szótagban van-e *ö-zés*. Legalábbis az általam ismertetendő pusztafalusi *ö-zés* tekintetében a PÉTER L.-féle kettéválasztás nem indokolt.

A DEME-féle felosztáson alapuló adatesoportosításom a következő: 1. független *ö-zés* tőszó hangsúlyos szótagjában; 2. független *ö-zés* tőszó hangsúlytalan szótagjában; 3. független *ö-zés* suffixum előtt; 4. független *ö-zés* suffixumban. Ez utóbbi két csoporton belül a PÉTER-féle csoportosítás látszik indokoltnak, gyakorlati szempontból. A DEMÉNél szereplő 5., 6., 7. és 8. pont elhagyása azért válik szükségessé, mert az asszociatív *l* (*r, j*) előtti, a többeli labialis hatására tőszó zárt szótagjában, többeli labialis hatására suffixum zárt szótagjában, valamint a többeli labialis hatására suffixum abszolút szóvégi magánhangzójában mutatkozó *ö-zés* besorolható az első négy csoport valamelyikébe, mivel valamennyi ott említett sajátosság hangsúlytalan szótagbeli, suffixum előtti stb. *ö-zésnek* is tartható, sőt inkább oda vonható, az abaúji *ö-ző* terület adatait véve figyelembe. A fenti első négy csoport a pusztafalusi *ö-zés* minden jelenségét magába foglalja. Megjegyzem továbbá, hogy kérdéseim összeállítására során tekintettel voltam a nyílt *e-zésre* is, mivel nyílt *e* helyén is találunk *ö* hangot.

6. Adatok:

A) Független *ö-zés* tőszó hangsúlyos szótagjában

1. Zárt *ë* helyén: *böcsül, böcsület, böcsületös, megböcsülik* 'megbecslik pl. a távolságot', *bögy* 'a madárfélék nyelöcsövének zacskószerű kitágulása',

¹ Hasonlóképpen megtalálhatók e hangok (*ë* és *ö*) pl. Somogyhatvanban (HEGEDŰS LAJOS: MNyj. IV, 166), valamint a csíki és gyergyói nyelvjárás több községében, pl. Karcfalva, Gyergyóhodos, Csutakfalva, Marosfő, Gyergyóremete. — Vö. GÁLFFY M. — MÁRTON GY.: Mutatvány „Csík és Gyergyó tájnyelvi atlaszá”-ból Nyelv- és irodalomtud. Közl. I. évf. Térképmelléletek 207.

bögyű 'begye', vörösbögyű 'Erithacus rubecula L.', böndő ~ böndő ~ böndű, bötű ~ betű ~ bötű ~ betű, börcönci ~ börtönci (szilva) 'besztercei szilva'; csöbör, csöcs 'nöstény állat emlője', csömör, mekcsömöröl, csönd, cséng ~ cséng, cséngő, csendől 'csendül', csendör, csöpp, csöpög ~ csépög, csöpököt, csöpögő 'eresz', csöpörög, csöpű ~ csüpű, csördít;

Döbröcön ~ Döbröcöny ~ Debrecöny;

égy ~ egy, öggyet, egyéb, egyebütt, elég, észik, enni, megeszi, észöl; fegyelmi, fegyelmetlen, fődjhő ~ felhő ~ félhős, felleg ~ fölleg, fellegős, föcsög 'beszél', föcske ~ föcske ~ fecske, főd, fődő, födel, föl, fölött, fölső, föl-emél, fölkössük 'felkötjük', föl vg. 'ébren van', fölösleg, föjjeb való, tejjöl, förgettyű ~ förgetyű, fröccsen ~ fröccsen 'csapódik, loccsan', fröccsent 'piszkos folyadékot szór', fröcstej ~ frécstej;

gyenge ~ genge ~ gyöngé, gyengöl 'gyengül', legyengített, gyöp, gyöpöl 'legel';

hérnyu 'hernyó', hëgy ~ hegy, högyek, hëtytető, Heccse 'partos legelő neve';

ismer, ismeri, lélkismeretős, megismerköttünk, ösmerős;

kegy, kegyelem, kegyelmet, kegyetlen, kegyösen, kell ~ köll, kellött ~ köllött, keménymag, kényér ~ kényer, kërészt ~ kërésztl, kötyög 'ketyeg (az óra)', költ 'kiad (pézt)';

lë ~ le (igekötő), kúggjön lë, lössz ~ lösz ~ lëssz ~ lëssz, lögyön, lehet; mëgye, meggy ~ meggy 'gyümölcsfajta', mëny 'a fiúgyermek felesége', mënyem, menny 'ég' (coelum), mënyország, mënybe, mënyegbe, mesél ~ mesél, mög, mökhált, mögnyő ~ mögnyő, mëgadik, híja mög, mëkfokta, möginn ~ mëginn ~ mëgint 'ismét', mönyök ~ mënyek ~ mënyök, möggyök, mënyünk ~ mönyünk, kimënt 'ging aus', végigmönni, mëhet;

öcsöl 'gerebenez', öcsöt 'gereben', öspörös ~ öspërés;

pëcsét ~ pecsét ~ pecsét, penge, pengés, pengése vg. pengesse, penglikés 'borotva penge', pengli 'borotva penge', perenye 'elégett szalma, széna stb. szállingózó hamva', përje 'törek', pödör, bajúszpödör, pödri, pöhőj, 'pör, pörös, pörösködni, pörget 'forгат', pörög 'forog', pörzsol, pötörzejöm, pötörzej, pöttyög 'ketyeg (az óra)', pötty ~ pëtty, pözsgó, pözsgög;

rëggel, rëggelizöl, rëggelëbe 'reggel', rënd, rëndetlen, rëng, Rögmöc, Fëlsörögmöc, Álsörögmöc, röngeteg, röpül ~ rëpül, rest;

söpör, söpröget, söprő, sör ~ ser, sörét (~ srét), sötét ~ sötét;

szegény, szekrény, szerencse, szerencsés, szérszám, szeszéj ~ szeszéj, szébb ~ szébb, lekszébb, mëkszóbb, szöd ~ széd, adószödő, szötte 'szedte', fölszëttük, szödör, szödörös, szög, szöm ~ szëm ~ szëm, szömtelen, lószömő 'kukorica-fajta', pápa-szöm 'szemüveg', ökörszöm 'madár-fajta, Troglodytes parvulus', szömörccs 'szemölcs', szömörkél 'enyhén esik az eső', szömöl, szöméj, szömöldök, szömet, szömétlapát, szörëda ~ szörëda ~ szërëda, szöröz, szörzemény, szörzödés ~ szër-zödés;

tëgnap ~ tegnap, tönkreteszi, töpörtő ~ töpörtő, tös ~ tész ~ tész, tëhet, tëhetetlen, tettes, tett, töszök;

vösz ~ vész, vöszök, veszik, venni, vödd, vereköd 'verekedik', vereköttetök össze, vinyige, vörös;

zöng ~ zeng, zsendül;

2. Nyílt e helyén: höntös ~ hentös ~ hentes.

Ellenpéldák: berekinnye 'Sorbum ovatum, Speierling', csekéj, csemege, csempészni, cseresznye ~ cseresnye, emel, fekete, fen, kedd, ken stb.

A felsorolt, egykor zárt *ë*-vel hangzott 273 mai adat közül 139 esetben találunk hangsúlyos helyzetben *ö*-zést. Nyílt *e*-t tartalmazó szavaink közül eddig mindössze egy olyan alak ismeretes, ahol hangsúlyos helyzetben *ö* áll.

B) Független *ö*-zés tőszó hangsúlytalan szótagjában

béjög ~ *béjög*, *béjögző*, *börcönci* ~ *börtönci* ;
cibere, *címör* ;
csöbör ;
Debrecöny ~ *Döbröcön* ~ *Döbröcöny*, *decembër* ~ *decembör* ;
ecöt, *embör* ~ *ember*, *hóembör*, *szentembör* 'vallásos', *epör* ~ *eper*, *epörfa*,
Epörjes (R.) ~ *Epërjes*, *ezer* ;
éröm ~ *érem* 'nummus' ;
férög ~ *férög*, *fészök* ;
gerendőj, *Gèrgőj*, *gesztinye* ~ *gesztinnye* ;
gyerök ~ *gyerek*, *gyèrmök* ;
hengör, *hentös* ~ *höntös* ~ *hentes*, *hideg* ;
igön ;
jegenye ~ *jegénnye*, *jégörfa*, *jégör* 'égerfa, éger' ;
kehøj, *keből*, *kendör* ~ *kendër* ~ *kender*, *Kendörsor* 'dülönév', *kesköny*,
kerös, *kérög*, *kérökhaij* 'kéreg', *fakerög*, *körösz*, *kérésztöl* ;
lélök, *lélögzet*, *lélögzik*, *lepüdü* 'lepedő', *lepüdüdzö* 'ringőhöz használt lepedőféle' ;
mestör ~ *mestër*, *mestörgerenda*, *Mestör* 'tulajdonnév', *meszőj*, *félmeszőj*,
mérög ~ *méreg*, *mindöggyik*, *miniszter* ;
némöt ~ *némët*, *nyerög* ~ *nyereg* ;
öcsöl, *öcsöt*, *öspörös* ~ *öspërés* ;
pecök 'kötélbe tett fadarab', *pendőj*, *pèrsøj* ~ *pèrsøj*, *perec*, *petrezsejöm* ~
pötrözsejöm, *péntök* ~ *píntëk* ~ *péntök* ~ *péntëk*, *Pétör*, *Pétörke*, *pödör*, *pöhøj* ~
pëhøj ;
retök ~ *retek* 'növény', *Rögmöc*, *Alsörögmöc*, *Felsőrógmöc*, *rüggöny* ~
röggöny, *megröggönyöz* ;
sebös 'gyors', *sejöm* ~ *sejem*, *símøj* 'a szekér tengelyeihez párhuzamosan erősített vastag fa, mely a szekér oldalait tartja s a rúd és nyújtó ágait a tengelyhez szorítja', *söpör*, (*el*)szendörödött, *szégyön*, *szeptembör*, *Szilvesztör*,
szödör ~ *szeder* ~ *szedör*, *szömörcs*, *szörëda* ~ *szöröda* ~ *szërëda* ;
tehör ~ *teher*, *tengøj* ~ *tengøj* ~ *tengøj* ~ *tëngøj*, *tengör* ~ *tenger*, *ten-
göri* 'kukorica', *töpörtő* ~ *töpörtő* ~ *tëpértő* ;
vedör, *veröm* 'krumpli-verem', *vipera* ;
zsindøj ;

C) Független *ö*-zés suffixum előtt.

Legáltalánosabb jelensége a pusztafalusi *ö*-zésnek

I. Az alábbi képzők előtt találunk *ö*-t:

1. Igeképzők előtt:

a) A *-g* egyszerű gyakorító képző előtt: *brekög* ; *csöpög*, *csöpögő* 'eresz',
csöpöktet ; *föcsög* ~ *fëcsög* 'beszél', *fütyög* 'függ, lóg' ; *ketyög* ~ *kötyög* ~
këtyög ; *lebög* 'lebeg', *lehög* ~ *lihög* ~ *liheg* ; *mekög* 'a kecske hangot ad',

pörög 'forog', petyög ~ pötyög ~ petyeg, pezsög ~ pözsög; recsög ~ recsög ~ recseg, remög ~ remeg, retög ~ rettög.

b) A -g igeképző előtt: keserög.

c) Az -ng gyakorító képző előtt: lézöng, vèrsöng, vèrsengözöl.

d) A -d gyakorító képző előtt: engöd ~ engödelöm, lepüdd ~ lepüddzö ~ lepüddö, (meg)üjfed.

e) A -d igeképző előtt:

Deverbális származékok: keveröd 'keveredik', összekeverödik, összekeverödött, elszenderödött, telepöd 'telepedik', ülepöd 'ülepedik'.

Denominális származékok: betegöd 'betegedik', csendesöd ~ csendösöd; (meg)elégöd 'megelégedik', elégödvé; keskönödik; (meg)melegödik, (meg)melegödött; öregödik, (meg)öregödött; pèjhösöd, penészödik ~ penyészödik, (mek)penészöd 'megpenészedik', (mek)penészösödik, retkösöttel '(be)piszkoltál'.

f) Az -l gyakorító képző előtt: csiripöl (gyakrabban: csirippöl), kelepöl, kelepölőfa, zsvitöl 'enyhén esik (az eső)' ~ zsvitöl 'ua.'.

g) A -z gyakorító képző előtt: éroz ~ éroz, földöz ~ földöz, kötöz, kérdöz ~ kérdöz, fölkérdözve 'fölkészülve'.

h) Az -s gyakorító képző előtt: rebözsgetik 'mondogatják'.

i) A -get gyakorító képző előtt: csipöget, emlöget, emlögecc, eszöget ~ észöget, fenyöget, fenyögeti, feszöget, hitöget, söpröget, söprögetöl, szödöget, szödögethet, tészöget ~ tészöget, vészöget ~ vészöget.

j) A -lög előtt: enyölög ~ enyelög, szédölög, tévöjög, tisztölög.

k) A -rög előtt: csicsörög, csöpörög, didörög, hömpörög, téförög.

l) Az -l denominális képző előtt: csépöl ~ csépöl, ebédöl ~ ebédöl, elégöl, éneköl ~ éneköl, érdeköl, érdemöl, gépöl 'csépel', gépölni 'csépelni', gyöpöl 'legel', keresztöl ~ keresztöl, kivikköl 'huhog, küvikköl', menetöl, merészöl, pöröl, pörzsöl, rëndöl, rëndölet, röstöl, szégyöll, szömöl 'enyhén esik (az eső)', szüretöl, üdnepöl, vérmöl 'verembe rak (télire pl. burgonyát)'.

m) A -z denominális képző előtt: címöz, éhözik, éjjenöz ~ éjjonöz, engedéjöz, engedéjözhető, fűszeröz, hegyöz, hengöröz, himöz, jegyöz, kényözszet, keretöz, pèrmetöz, pèrmetöznek, szeröz, üvegöz ~ üvegöz, vèrsenyöz, vételöz.

n) Az -szt műveltető képző előtt: megijösz, felölösz.

2. Névszóképzők előtt:

a) A -k, -g kicsinyítő képző előtt: férög ~ férög, fészök, lelök ~ lelök, lölögzet.

b) A -cske kicsinyítő képző előtt: bögyöcske, csöppöcske, szömöcske.

c) A -d kicsinyítő képző előtt: Kéköd (helynév).

d) Az -l névszóképző előtt: étöl ~ étöl, vétöl.

e) Az -s birtokos képző előtt:

Tulajdonságot jelöl: bélös ~ bélös 'tésztafajta', beszédös, bögyös, címörös, ectös ~ ecetös, édös ~ édös, egésségös ~ egésségös, egyenös ~ egyenös ~ egyenyös, érdemös, fölöslegös, hírös, hívös, hűségös ~ hűségös, kényös, lisztös, méhös, mérgös, nemös 'nemes', pèjhös ~ pöjhös, retkös 'koszos', rihös ~ rühös, sebös, szivös ~ szivës, szömetös, térhös, vérös ~ verös.

Foglalkozást jelöl: késös, üvegös ~ üveges.

II. Jelek előtti ő-zés

a) A *-k* többesjel előtt: *béjögök* ~ *béjegök*, *cselédök*, *ellenségök*, *embörök*, *ezök*, *gyerökök* ~ *gyerekök*, *hegyök* ~ *hegyék*, *íjenök*, *ingök*, *irigyök*, *keresztök* ~ *kereszték*, *méhök*, *meszesök*, *némötök*, *öregök*, *pércök*, *szívösök*, *szömök*.

b) A *-bb* középfokjel előtt: *szöbb* ~ *szöbb*, *lekszöbb* ~ *lekszébb*, *mékszöbb*, *szélesébb*.

c) Az *-sz* időjel előtt: *öregösznek*.

III. Ragok előtti ő-zés

1. Igéknél

Jelentő módban.

Jelen időben.

Az egyes szám első személyű alanyi ragozása *-k* és tárgyias ragozása *-m* ragok előtt:

A *-k* előtt

Ikes igéknél: *emlékszök*, *esök*, *eszök*, *fekszök* ~ *fekszök*, *teccök*.

Iktelen igéknél: *cipölök*, *(rá)érök*, *leszök*, *menyök* ~ *mönyök*, *nevetök* ~ *neveték*, *nézök*, *síjetök*, *töszök*, *vöszök* ~ *veszök*, *vetök*, *viszök*.

Az *-m* előtt

Ikes igéknél: *cselekszöm*, *emlékszöm*, *eszöm*, *(mek)szöktetöm*.

Iktelen igéknél: *emelöm*, *fenöm*, *fenyőgetöm*, *hiszöm*, *ismeröm*, *kenöm*, *keresöm*, *készítöm*, *kíséröm*, *(ki)kíséröm*, *nevetöm*, *nevezöm*, *nézöm* ~ *nézöm*. *szödöm*, *tejjesítöm*, *teszém* ~ *töszöm*, *éltészöm*, *vöszöm* ~ *vészöm*, *viselöm*, *viszöm*.

Második személyű alanyi ragozása *-l*, és tárgyias ragozása *-d* ragok előtt.

Az *-l* előtt.

Ikes igéknél: *cselekszöl* ~ *cseleködöl*, *észöl* ~ *észöl*, *veszekszöl* ~ *veszeködöl*.

Iktelen igéknél: *megérthetöl*, *ingyörködöl* 'ingerkedsz', *kenöl* 'kensz', *keresöl*, *leszöl*, *nézöl* ~ *nézöl*, *segítöl*, *söprögetöl*, *versengőzöl* 'versenyzel', *viszöl*.

A *-d* előtt.

Ikes igéknél: *cselekszöd*, *eszöd* (*meg*) ~ *észöd* (*meg*).

Iktelen igéknél: *eléjtöd*, *érdemlöd*, *értöd*, *fűrészlöd*, *ölelöd*, *péngetöd*, *szedöd* ~ *szödöd*, *szégyöllöd* ~ *szégyöllöd*, *tépöd*.

A *megyen*, *leszen* típusban az *-n* 3. személyű személyrag előtt: *leszön*, *teszön*, *veszön*, *viszön*.

Múlt időben

Az egyes szám harmadik személyben *-tt* előtt, egyben a múltidejű melléknévi igenév *-tt*-je előtt is: *csöndösödött*, *ébresztött*, *égött*, *ereszködött*, *esött*, *festött*, *fröccsentött* 'loccsantott', *fütyögött* 'lógott', *függött*, *kelletött*, *lehetött*, *mentött* '(meg)mentett', *mérgösködött*, *(el)szendörödött*, *szödött*.

A *-tök* többes 2. személyű személyrag előtt: *megegyesztötök*, *keresztötök*.

A felszólító módban

Az *-n* alanyi személyrag előtt: *beszéjjön*, *ébredszön*, *essön*, *féjjön*, *felejjön*, *löggyön* ~ *leggyön*, *mönnyön* ~ *mennyön*, *növekkögyön*, *söpörjön*, *űhessön*, *veszszön*, *vigyön*.

A többes 2. személyű *-tök* személyrag előtt: *kérjötök* ~ *kérjetök*.

A többes 3. személyű *-nek* személyrag előtt: *prűszköjjönek*, *tesönök*, *űjjönek*.

Főnévi igenév birtokos személyragja előtt : az egyes számú első és második, és többes második személyben : *beszelnöm, beszélőd, beszélőtök ~ beszél-netök ; félnöm, félnöd, félnőtök ; kérnöm, kérnöd, kérnőtök ; néznöm, néznöd, néznőtök* [direkt kérdésre adott feleletek, mivel igen ritkán használt alakok a nyelvjárásban].

2. Névszóknál

Az *-m, -d* és *-tök* birtokos személyrag előtt.

Az *-m* előtt : *becsöm* 'becsületem', *béjögöm, életöm ~ életöm, emböröm* 'férjem', *engem ~ engem, eszöm, fejöm, gyermököm ~ gyermeköm ~ gyereköm, kendöröm, kincsom, mindenöm, seböm, testöm.*

A *-d* előtt : *béjögöd ~ béjegöd ~ bégöd* 'bélyeged', *emböröd, feleségöd, ingöd, kedvesöd, kezöd, örömöd, szömöd, tenyeröd.*

A *-tök* előtt : *gyerekötök, kendörötök, mindenötök, örömötök, szömötök.*

A *-tt* lokatívusz-rag előtt : *megött, fölött, melllette.*

Az *-st* módhatározói suffixumcsoport előtt : *örömöst.*

A *-t* tárgyrag előtt : *béjögöt ~ béjegöt, bennünköt, beteksegöt, betűköt, bögyöt, csirkéköt, ecötöt ~ ectöt, egyebeköt, epröt, erdőmöt, fészket ~ fészket, gipszöt, időköt, ijeköt* 'ilyeneket', *küllököt, lisztöt, némötöt, ökö, rendöt* 'sort (kaszálásnál)', *szömöt, üszödöt, zöccségöt.*

D) Független ö - zés suffixum belsejében

I. Képzőkben

1. Igeképzőkben.

A *-lög* deverbális gyakorító igeképzőben : *enyelög, szédölög, tévejög.*

A *-dös* deverbális gyakorító igeképzőben : *csibdös, lébdös ~ lébdös, nyéldös, röbdös ~ rébdös ~ rébdös ~ rébdés, tébdös, vérdös.*

A *-döz* deverbális gyakorító igeképzőben : *csörgedöz* 'csörgedezik', *éledözik ~ éledözik, ijedöz* 'ijedezik', *repedöz* 'repedezik'.

A *-dögél* deverbális gyakorító igeképzőben : *éldögél ~ éldögél, mendögél.*

A *-dököl* deverbális gyakorító igeképzőben : *érdököl, nyéldököl.*

A *-csöl* deverbális gyakorító igeképzőben : *nyögécsöl, szürécsöl.*

A *-rög* deverbális gyakorító igeképzőben : *csicsörög* (gyakrabban : *csirippöl*), *csöpörög, didörög, téförög.*

A *-köd* deverbális gyakorító igeképzőben.

Deverbális származékok : *csipkőd ~ csipekőd, emelkőd* 'emelkedik', *ereszköd* 'ereszkedik', *ismerkődik, kereskőd, költekődik* 'költekezik', *közleköd* 'közlekedik', *lépköd, nyereköttünk* 'nyerészkedtünk', *vereköd* 'verekedik', *vereködés, veszekődik, veszeködöl* 'veszekedsz', *viselkődés.*

Denominális származékok : *höntösködött, ingyörköggy* 'ingerkedj', *ingyörkődöl* 'ingerkedsz', *kevéjkődik, legénkődik, mérgösköd* 'mérgeskedik', *pörösköd* 'pereskedik', *szerelemesköd* 'szerelmeskedik', *ügyesköd* 'ügyeskedik', *ügyesköttünk.*

Az *-emöd* deverbális mozzanatós igeképzőben : *vetemődik, vetemödött.*

A *-köz* deverbális igeképzőben : *épitköz* 'épitkezik', *épitkösztünk, ipitkőznek, érközik, felejközik, igyeközik, igyeközzünk, igyekösztünk, öllköz* 'öllekezik', *összegyülekezőnek, gyülekezőni, szövetkőz* 'szövetkezik', *szövetkőzet, védeköz* 'védekezik'.

A *-lköd* igeképzőben: *bölcséllkődik, büszkélkőd 'büszkélkedik', leséllkőd 'leselkedik'*.

A *-pöl* deverbális képzőben: *térgyepöl ~ térdepöl, csiripöl* (gyakrabban: *csirippöl*).

2. Névszóképzőkben.

Az *-elöm* deverbális névszóképzőben: *élelöm, értelöm, érzelöm, félelöm, győzelöm, kérelöm, szerelöm, türelöm, védelöm*.

A *-delöm* deverbális névszóképzőben: *engedelöm, fejedelöm, ijedelöm, segedelöm, veszedelöm*.

Az *-éköny* deverbális névszóképzőben: *engedéköny, feledéköny, féltéköny, tevéköny, töréköny*.

A *-töl* denominális igeképzőben: *nehesztöl*.

II. Ragokban

1. Igeragokban.

A *-tök* személyrag minden módban és időben használatos a *-tők* többes második személyű rag helyén, alanyi és tárgyaz ragozásban: *egyetők, meggyesztötök, féltök, féjjetök, féltetők, félnétök, fizessetök, gyertök, kértök, kertetők, kéréntők, kérjetök, kísércsétök 'kisértésétek', kútétök 'küldtétek', legyetök, lennéttök, lettetők, méntök, őrisztéték, szökjetök, visztök*.

A *-nök* többes szám 3. személyű személyragban: *fizessenök, legyenök, lennénök, tesönök, újjenök, élvisznék*.

2. Névszórágokban.

A *-tök* birtokos személyragban: *bennetököt, embéretök, esztök, fejetök, kezetök, mindenötök, nektök, ökrejtök, szömötök, tőletök ~ tőletök ~ tületök*.

A *-ször* határozóragban: *eccör* (de: *egynehászser*) ~ *éccör, kéccör, tísször*.

Az *-ön* határozóragban, helyhatározóként: *égön, emberön ~ embörön, ezön ~ ezön, Fűzérön, hegyön, képon ~ képon, résön, rétön, Rögmcön* 'Regmecen', *székön ~ székon, telepön, vizön*; időhatározóként: *hétön ~ hétön, keddön, örökösön, péntökön, télön ~ télen*; módhatározóként: *bövön ~ bőven, egyenesön, eggyönkint ~ eggyönkint, fejönkint, lábújhegyön, kedvesön, kerekön, mijön, mindön, rendösön, szeméjesön, szívösön ~ szívēsön*; képes helyhatározóként: *hitön* Pl. *Éty hitő va velöm*; állapothatározóként: *betegön, éhön, hidegön, melegön ~ melegén, részögön*.

A *-höz* határozóragban: *csirkéhez, ehöz, Érszihöz, Ferenchöz, Ferihöz, fűrészhöz, géphöz, kihöz, serekhöz* 'csapathoz', *székhez, vízshöz*.

7. A pusztafalusi *ö*-zés törvényszerűségei.

A magyar nyelvterületen kétfajta *ö*-zést tartunk számon:

1. *ö*-zés tőszóban, hangsúlytalan és hangsúlyos szótagban. 2. *ö*-zés tővéghangzóban és suffixumban (DEME: i. h. 107). Ezt természetesen tendencia-szerű jelenségként kell felfognunk.

A pusztafalusi nyelvjárásban ez utóbbi kisebbfokú *ö*-zést találjuk, ugyanis hangsúlyos szótagban korántsem olyan általános az *ö* hang használata, mint tővéghangzóban és suffixumban (vö. SZEMKŐ A.: i. h. 35; HORGER: A magyar nyelvjárások. Bp., 1934: 68; KÁLMÁN B.: A mai magyar nyelvjárások. EMNyF. Bp., 1951. 17; BÁRCZI: Magyar Hangtörténet. Bp., 1954. 37). Egytagú szavakban az ejtés gyakran *e*- (esetleg *ë*- vagy *ę*-) vel váltakozik. Ahogy SZEMKŐ fogalmazta az abaúji nyelvszigetre vonatkoztatva: „*ë* h. e áll minden esetben, midőn az *ë* hang helyett *ö*-t nem használ nyelvjárásunk”

(i. m. 34). HORGER annyit tesz hozzá, hogy „csak a kötőhangzó kny.-i *ë*-je helyén ejtenek *ö*-t” (i. m. 68). Rögtön megjegyezzük, hogy HORGERnek ellene kell mondanunk, mivel nemcsak a kötőhangzó *e*-je helyén, hanem pl. suffixumokban is ejtenek *ö*-t.

Az adatok tanúsága szerint egytagú szavakban meglehetősen ingadozó az *ö* hang használata. Ha van egyáltalán *ö*, akkor az más nyelvjárások zárt *ë*-jének helyén áll, pl. *szöm*, *tösz*, *bögy*, *szöd* stb. Egy- és többtagú szavak nyílt *e*-jének helyén általában nincsen *ö*. Pl. *fest*, *szesz*, *ment* 'retten', *perc* 'minute', *ken* stb. Kéttagúak: *sercint*, *serken*, *perenye* 'elégett szalma, széna stb. hamva', *szende*, *szeszéj* stb. Arra is van azonban példánk, amikor hangsúlyos helyzetben álló nyílt *e* labializálódott: *höntös*. Vegyes hangrendű szavakban *ö*-zést nem észleltem. Pl. *pérgált* 'megpörkölt, kissé megégetett', *betyár*, *déréka*, *dészka*, *gyertya*, *fráter* 'huncut, betyár', *rekriválta* 'kobozta', *Érzsú*, *fazekas* stb. Viszont ilyen alakkal is találkoztunk, mint: *szöréda* ~ *szöröda*. Veláris hangrendű szavainkhoz kapcsolódó *meg* igekötőnkben az *e* (*ë* vagy *ę*) gyakran labializált: *mökkhalt*, *mögadik*, de: *mökkofka*. A végződés előtt álló *e* hangok szinte kivétel nélkül labiálisan ejtettek. Suffixumok belsejében is *ö*-zó a nyelvjárás. E jelenség azonban csak az ún. három alakú végzésekben észlelhető. A köznyelvi alaktani hármasság (*-hoz*, *-hez*, *-höz* stb.) helyét kettősség váltja fel. Tehát a *-hoz*, *-höz*; *-on*, *-ön*¹; *-kod*, *-köd* stb. formák tekinthetők általánosnak.

8. Az *ö*-zés története. Nem szándékszom ismertetni az *ö*-zés történetét, mivel azt már LOSONCZI részletesen feldolgozta (NyK. XLIV, 373 és külön: Az *ö*-zés története. Bp. 1916), s azóta is több bíráló és kiegészítő cikk, valamint rövidebb összefoglalás jelent meg, amelyek szinte valamennyien hozzájárultak az *ö*-zés kérdéseinek tisztázásához (l. PÉTER L.: MNyj. I, 120; BÁRCZI: Magyar Hangtörténet 36 kk.; DEME: i. m. 106 stb.). Ezek után az *ö*-zés történetéből csak azokat a részleteket vázoljuk tehát, amelyek véleményünk szerint némi fényt deríthetnek a pusztafalusi (s egyben talán az Abaúj megyei) *ö*-zés eredetére is.

Adataink nagy része azt bizonyítja, hogy a pusztafalusi *ö*-zés nem-első szótagban és főként végzések előtt tekinthető általánosnak. Ez a jelenség LOSONCZINAK az *ö*-zés eredetére vonatkozó felfogását (i. h.) látszik igazolni, amely szerint az *ö*-zés (eredetileg *ü*-zés) a sorvadó magánhangzók labializálódásával indult meg. Később *ü* formában a végzések elé is behatolt. Így keletkeztek a tőszavak hangsúlytalan szótagjában történő *ü*-zések. Innen terjedt előre hasonulás révén a hangsúlyos helyzetben álló magánhangzókig, majd a nyíltabbá válási tendencia érvényesülése következtében *ö*-zéssé változott (l. LOSONCZI: i. m.; BÁRCZI: i. m.; HORGER: NéNy. V, 105; DEME: i. m. 106).

Az *ö*-zés tehát az *ü* nyíltabbá válásából keletkezhetett fenti módon nyelvjárásunkban is. Feltehető azonban, hogy kisebb részben *ë* > *ö* labializáció útján is jöttek létre *ö*-zó alakok (KUBÍNYI: Pais-Eml. 453; BÁRCZI: Magyar Hangtörténet² 58). Hogy egy-egy szóban forgó nyelvjárási adatban milyen jellegű (nyíltabbá válással vagy labializációval keletkezett) *ö*-zés történt, azt a szinkron anyag alapján nem lehet eldönteni. Kéznevelőknek látszana az a feltevés, hogy az *ę* jellel jelölt hangok egy későbbi, XVI. századi labializációs tendencia emlékei, azonban ezt a feltevést e nyelvjárási vonatkozó történeti anyag hiányában nem bizonyíthatjuk.

¹ A tizen-féle számnevekben nincsen *ö*-zés, ezek *ë*-vel hangzanak.

Az *ë* és *ö* hang használatában fonetikai helyzethez köthető szabályszerűséget nem tudunk megállapítani. Ezért, mint már fentebb is utaltunk rá, úgy látjuk, hogy csupán az *ö* fonéma háromféle realizációjának kell tartanunk az *ö* ~ *ë* ~ *ö* hangokat. Több egytagú szóban *lë, ne, të, se, bë* stb. *ö*-zést nem észleltem. Ezen szavak *e* (illetve eredetibb *ë*) hangzóját ugyanis a szóvég felől ható labializáció nem érthette (HORGER: i. m. 66; BALASSA: Magyar nyelvjárások. Bp., 1889. 111; DEME: i. m. 107). Vegyes hangrendű szavaink hangsúlyos szótagjában *ö*-zést nem találunk, ti. az első szótagot követő veláris magánhangzó akadályozza az első szótag labializációját. Az *á*-t tartalmazó szótag előtti *e* rendszerint nem labializálódik, mivel „a hosszú illabiális *á*-nak a megelőző labiális magánhangzókra illabializáló hatása van . . .” (GOMBOCZ nyomán idézi PÉTER L.: i. h. 121). Kivételnek tekinthető a *sörëda* ~ *sörëda* alak. Illabializáló hatása van az *é* hangnak is, azonban ez korántsem olyan mértékű nyelvjárásunkban, mint az *á* hangé. Pl. *kényér, egyéb, elég* stb., de: *sörét, sötét* stb.

A pusztafalusi nyelvjárásban az *ö* hang általában más nyelvjárások zárt *e*- (*ë*-)jének helyén jelenik meg, bár megfigyelhető egy esetben nyílt, hangsúlyos *e* helyén is: *höntös*. Ez a jelenség akkor következhetett be, amikor a nyelvjárás kétféle (nyílt és zárt) *e* hangjának valószínűleg létezett fonematikus különbsége eltűnt, s a még működő labializáló tendencia a nyílt *e* hangot (vagy hangokat) is érthette.

Megállapíthatjuk, hogy az abaúji *ö*-zés kialakulási módja megegyezik a déli nyelvjárás területével, de az előbbiben nem minden esetben (vagy nem olyan mértékben) ment végbe a labializáció. A két nyelvjárás-terület *ö*-zése összefüggésének kérdését eldönteni jelenleg nemigen lehet. Általában különböző gócból kiinduló *ö*-zéseként tartják számon (l. BENKŐ L.: Magyar Nyelvjárástörténet. EMNyF. 1957. 19), azonban elképzelhető a két nyelvjárás-terület közös eredete is, melyre BÁLINT SÁNDOR utal (Szegedi Szótár-a Bevezetésében 12 l.), amikor arról ír, hogy „halványabb *ö*-zö jelenségek Kassa város egykorú írásbeli gyakorlatában is tapasztalhatók . . .”. Helyesen jegyzi meg azonban, hogy a szegedi és abaúji *ö*-zés összefüggésének kérdését csak beható levéltári kutatás döntheti el.

Az abaúji *ö*-zés kialakulásának korát szintén csak levéltári kutatással lehetne megállapítani, annyi azonban talán BENKŐ szerint (i. m. 88) bizonyosra vehető, hogy a XVI. században már megvoltak a mai *ö*-zö területek gócai, s ezek között az abaúji nyelvjárás is.

NYIRKOS ISTVÁN

Prononciation de *ö* pour *ë* dans le parler de Pusztafalu (département d'Abaúj)

L'auteur examine le phénomène en question, le parler d'un village faisant partie de l'îlot dialectal caractérisé par l'emploi de *ö* à la place de *ë*, dans le département d'Abaúj. Il passe en revue les différents cas de l'emploi de *ö* pour *ë*, notamment: a) en syllabe accentuée, b) en syllabe inaccentuée; c) devant suffixe et d) à l'intérieur d'un suffixe.

Il précise que dans le parler du village en question, l'emploi de *ö* pour *ë* s'observe en premier lieu dans les syllabes inaccentuées. Dans les syllabes accentuées, la prononciation *ö* est moins fréquente et moins stable.

I. NYIRKOS